

KORTÁRS

IRODALMI
ÉS KRITIKAI
FOLYÓIRAT

P812
Hauolat.

5

XII. ÉVFOLYAM, 1968. MÁJUS

Hamlet

Bevezetés

A Yale Review 1954 tavaszi számában megjelent egy Polányi Károlytól, a Columbia Egyetem nemrég elhunyt tanárától származó tanulmány Hamletről. A szerző özevegye, Duczynska Ilona, lefordította az írást és arra kért, készítsék egy rövid bevezetést a munkához. Azóta hét hónap elmúlt anélkül, hogy a bevezetés megírásához fogtam volna, főleg azért, mert szinte elviselhetetlen felelősséget éreztem annak tartalmát illetően.

Polányi Károly ebben a mondhatom, lélektani és kritikai remekműben saját magát — és mindnyájunkat — Hamlethez hasonlítja. Számára Hamlet tragédiája az elmulasztott alkalmak tragédiája; s mivel, mint írja, „az élet az Ember elmulasztott alkalmak”, Shakespeare Hamletje ilyen értelemben magának az életnek a tragédiája szerinte. Nos, ha végiggondolom ennek a rendkívüli embernek, a Magyarországon immár történelmi jelentőségű Galilei-kör első elnökének életét, átérzem mindazt, ami őt Hamletben olyan mélységesen ragadta meg, hogy élete egyik legnehezebb szakaszban, ahogy itt majd látni fogjuk, húsznál is többször elolvasta. Hiszen, ahogy ő annaktólfejtén ezt nyilvánosan beismerte, talán legnagyobb bánata éppen egy ilyen elmulasztott alkalom volt: az, hogy nem bízta a Galilei-kört a politikai állásfoglalásra, amit egy cikkében „mea maxima culpa”-nak nevezett. S mivel jól ismertem Polányi eme önvádját, de erkölcsi bátorságát is, amit nemesek önbírálata hangztatásával, hanem hatvan évre terjedő tapasztalatom szerinti egész életével bizonyított, ez engem is sokáig hamletté, habozóvá tett e bevezetés megírása előtt. Hiszen annak ellenére, hogy mindig szívből szerettem és becsültem őt, éppen politikai állásfoglalásom közötti összeütközésbe Polányival már a Galilei-kör első éveiben, s kény-szerített szembeszállni vele röviddel halála előtt is. Azt hiszem, bárki megértheti, hogy ilyen előzmények után Polányi nagyjelentőségű munkájának bevezetésére vállalkoznom nem volt könnyű.

Csakugyan, ez a tanulmány rendkívül élesen vitálgat rá arra az általános erkölcsi dilemmára, hogy mikor a cselekvés sürgős, minden késedelem végzetes lehet, de ugyanakkor az is végzetessé válhat, ha a sietség gátolja a megfontolást. Nekivágni vagy meggondolni („lenni vagy nem lenni”), ez itt a kérdés, ez Polányi szerint Hamlet drámai problematikája. De ez minden élet problematikája is. Élni főleg annyit, mint cselekedni, de megfontolni annyit, mint habozni; s ez könnyen jár az alkalom elmulasztásával. Ezért definiálja tanulmányában Polányi az életet úgy, mint az Ember elmulasztott alkalmát. Ez a mondat azonban, írja levelében Duczynska Ilona, „szinte elviselhetetlenül komor és keserű. De se Hamletből, se Karlból” — vagyis Polányi Károlyból — „nem lesz optimista hős, bár végső analízisben pozitív: igen. Hiszen ez csendül meg az utolsó két mondatban olyan tisztán és olyan szépen”. Valóban, Polányi tanulmányának befejező mondatai ilyenek: „De végül is szeretett hősünk viszonyer egy részt az élet beteljesüléséből. Mikor a függöny legördül, nemcsak megbékélést érzünk, de valami indokolatlan hálaérzetet iránta, mintha szenvedéssel mégsem lettek volna egészen hiábavalóak”.

Mégis, pont az említett életmeghatározás volt habozásom második oka, s csak miután újra meg újra végiggondoltam, miért volt számomra az a pesszimista hangzású mondat mégis olyan igaz csengésű, mertem ehhez az írásomhoz fogni. Talán tévedek; talán szofizmának hangzik. De mégis, úgy érzem, Polányi itt, ha talán paradoxális, egyoldalú formában is, rátapintott minden emberi elhatározás szükség-szerű ellenmondására: arra, hogy bárhogy cselekszünk, az mindig egyrészt elhamarkodottan, másrészt elkésve történik, mert minden elhatározás időtartama véges. Végtelen sokáig kellene gondolkoznunk és haboznunk tehát, ha egy tettünk minden lehető következményét át akarnánk tekinteni; de akkor nem cselekednénk s így nem élnénk. Vagy pillanatnyi meggondolás nélkül, tehát végtelen könnyelműséggel s így

erkölcstelenül cselekednénk, s ez élet volna ugyan, de milyen lelkiismereti pokolban!

Igen gyakran, persze, a mindennapi életben, olyan elhatározásokról van szó, amelyeknél sem a habozás, sem az elvetés nem jár tragikus következményekkel. Hamlet esetében azonban rejtve van a döntés: meg kell gyilkolnia nagybátyját, anyja férjét. Csoda, hogy kétségbeesve tántorog a cselekvés meg a habozás, a levés és nem-levés Skyllája és Kharybdiszja között?

„Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
Balsorsa minden nyögét s nyilait;
Vagy ha kiszáll tenger fájálatma ellen,
S fegyvert ragadva, véget vet neki?”

Vagy később:

„Ily kételkedés által sok nagyszerű,
Fontos merény kifordul medréből
S elveszti »teti« nevét.”

Ime, az adott szélsőséges cselekedet esetében, az „elmulasztott alkalom” félelme és dilemmája. Hamlet a tragédia alatt ismételtelen elodúzza a cselekvést, s ezzel több embernek, köztük Oféliának és saját anyjának okozza pusztulását. Dehát nemcsak a mulasztás járhat negatívumokkal, sőt tragikus következményekkel, káros lehet a hirtelen cselekvés is. Sőt, mondhatni, minden teltben van mulasztás és elvetés, tehát minden tett elmulasztott alkalom és annak ellenkezője is egyben. Polányi életmeghatározása szerint csak Hamlet habozásaira vonatkozhatik, de néhány cselekedete — pl. Polonius leölygése — olyasféle definíciót kíván viszont egyúttal, hogy „az élet az ember elhamarkodottsága”.

Igen, valóban, az élet nem csak elmulasztott alkalom, sem csak hebehurgyaság, hanem a habozás és cselekvés dialektikus egysége. Ez az egység pedig erkölcsileg csak akkor lehet helytálló, ha a meggondolás a cselekvés előtt nem túl hosszú, de nem is túl rövid; ez biztosítja, hogy az eredmény a lehető leghumánusabb legyen. Polányi definíciója tehát megköveteli és feltételezi annak ellenkezőjét. Ebben a rejtett dialektikában oldódik fel a meghatározás meghökkenítő pesszimizmusa, de ebből ered valamennyire meggyűző hatása is. Ilyen értelemben van igaz a Duczynska Hcnának levele fent idézett szakaszában, s magyarázza, nézetem szerint, Polányi tanulmányának — valamint a „Hamlet”-nek — varázsát: az, hogy Hamlet dilemmája minden érző ember dilemmája is, tehát egyetemesen emberi, s különösen kiúzó a nagyon becsületes, vagyis mélyen szociális szemléletű embereknél, amilyen Polányi Károly is volt. Nem véletlen tehát az ő hosszú foglalkozása Hamlettel, akit a lelkiismeret annyit hány! s vetett. Hogy is mondta Oféliának?

„En megfélemtős becsületes vagyok: mégis
oly dolgokkal vádolhánám magamat, hogy
jobb lett volna, ha anyám világra nem szül.”

Hamlet, igaz, sok alkalommal elmulasztott, de megragadta az utolsót. Ebben áll a tragédia katharizisa: a nézők „hálaérzete” Hamlet iránt, „mintha szenvedései mégsem lettek volna egészen hiábavalók”.

Hogy ezekkel a szavakkal Polányi ilyen katharizisra céloz, azt bizonyítja, hogy a „lenni”, az „élet” szót ő két értelemben használja: egyszer annak teljes értelmében, tehát igenléssel, egyszer pedig a vegetálás, az éldegélés értelmében, tehát igenlés nélkül. Gondolatmenete akkor válik világossá, ha megértjük, hogy az élet első fogalmába a hősi halál igenlése is becsúszik. Hamlet csak attól a haláltól fél, amely negatív erkölcsi következményekkel járhat, ezért helyteleníti az öngyilkosságot (I. felv., 2. szín) és ezért döbben vissza a halál utáni következményektől (III. felv., I. szín). Ez a gondolatmenet pontról pontra megfelel annak a krisztusi mondásnak, hogy „Aki az életét el akarja veszíteni, az megnyeri, aki életét megnyerni akarja, elveszíti azt”. Mindebben az az erkölcsi felfogás mutatkozik, hogy van valami, ami

az életnél, annak „éldegélés” értelmében, többet ér még ha halálal végződik is, s ez az emberi közösségért, annak boldogságáért élni, bármilyen áldozattal. Úgy hiszem, hogy mikor Hamlet, immár tudva, hogy halál fia, kiírja Dánia testéből azt a gennyes daganatot Claudius személyében, amely rohadást szüllesztette az országot, megbánhatta egyúttal mindazt a szörnyűséget, amit előtörtént elkeseredésében elkövetett.

Életem folyása oda sodort, hogy a Hamlet-problémával, illetve annak kritikai elemzésével, általános emberi vonatkozásain túlmenően, ne csak most, életem alkonyán találkozom. Mikor pályám kezdetén, az első világháború után, egyik szerkesztője voltam a „La Ronda” című olasz irodalmi folyóiratnak, amely a kültői realizmust indította el Itáliában, az első szám Riccardo Bacchellinek, a ma már világhírű regényírónak, drámaírónak, költőnek és esszéistának egy Hamlet-drámájával nyílt meg.* Egy felvonását annakidején le is fordítottam németre, s Berlinben felolvastam egy irodalmi estén, amelyet a „Neue Rundschau” rendezett; s amelyen ott volt az akkori haladó német írók színe-java. Nyilván még csak nem is sejtette meg akkor a hallgatóság, hogy ez a Hamlet-változat végül is az állapotban modellezte, több mint 30 évvel előre, Polányi életmeghatározását. Bacchelli Hamletje valóban csak az elmulasztott alkalmat áldozata, mert a végén, Shakespeare-ellenében, Hamlet ott nem öli meg a királyt. Mindenki, aki Shakespeare-nél meghal, elpusztul Bacchelli darabjában is, kivéve a főhőst, a tragédia elindítóját, a gyilkos, trónhi-torló Claudius. Polányi definíciója tehát, meglepő módon, egy olyan Hamletre illik, amelynek ő a hírére se hallotta. Bacchelli színdarabja, Duczynska Ilona szavaival élve, csakugyan „komor és keserű”: elmarad az igazságszolgáltatás, ami Shakespeare művéből éppúgy, mint Polányi írása végszavaiból kicsendül: „szerelelt hősrünk”, olvassuk ott, „visszanyer egy részt az életbeteljesülésből”.

Bacchelli Hamletje kétségbeesetten hal meg:

„Életemben és halálomban” — mondja — „önmagam istene, áldozata és bohóca voltam; érzéki, tékozló, lusta, panaszos, kedvteléseimre túlfigyelmes, kegyetlen”... „Az élet csupán tévedés.”

De Shakespeare Hamletje mást mond:

„Horatio, halott vagyok; te élsz:
Győzd meg felőlem és igaz ügyemről
a kételkedőket.”

(V. felv., 2. szín).

Igy találkozom ifjúkori Shakespeare olvasmányaimban egy igazságos, az első világháború után egy pesszimista, és most, a második világháború kicsengései idején, egy komor definícióba sűrített, de a Shakespeare-éhez mégis közelálló, „pozitív” Hamlettel. Tanúsíthatom, mert Bacchelli is barátom volt már az első világháború idején éppúgy, mint Polányi, hogy mindkettőjük számára az a háború lette kérdésessé, hamlelté — bár az előbbinél egészen, az utóbbinál csak félig-meddig — az élet értelmét.

KORACH MÓR

* La Ronda, Róma. I. 1., 1919. április 16. o.

Bovezetésül egy rövid visszacmlékezés, kettős céllal: vegye elejét annak a feltevésnek, hogy ez az amatőr írás valamely irodalmi igénnyel lép föl, és hangsúlyozza ki, miért halasztotta el a szerző e munkája megjelenését élete alkonyáig.

Negyven éve lesz, hogy a régi osztrák—magyar hadseregben szolgáltam mint liszt. Az orosz tél és a sötétlő pusztaság és sok egyéb bensőleg megnyomóritott. Életem sötétre fordult: a napvilág, szűkülő korongba szorulva, fakulva fakult. Egyszer — a hideg különösen metsző is volt — mikor megbólgett a lovam és elvágódott, annyira fásult voltam, hogy meg se próbáltam kiszabadítani magam a nyeregből. Szerencsére — mondom ma, bár akkor nem így gondolkodtam — a hórihorgas, merev állat, egy ott felszedett sárga kozák kanca, hosszú elfülő lábaira támaszkodva föllápáskodott. Így menekültem meg, mert ha átfordul, agyonnyom.

Egyedüli társaságom, abban az időben, Shakespeare drámái voltak. Végasztalanságomban újra meg újra olvastam, búsznál is többször, „Hamlet dán királyfi tragédiáját.” Tompuitt lelkelem egy vissza-visszatérő ábránd ígézetébe került. Hamletet olvasva a hős tobzódásainak minden szava, szólama, csengése élesen visszhangzott bennem.

Sok éven át kísértett ama sivár hónapok emléke. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy valami kísérteties sorszerűség kezembe adta Hamlet titkának a kulcsát. Én tudtam, miért nem öli meg a királyt. Tudtam, mi az amitől félt. Tudtam, mért döfte kardját olyan sebessen Polónius testébe, mikor a királynak vélte és úgy tett, mintha csak patkányt üzne. Tudtam, mit jelentettek Ophéliának mondott zavaros szavai. De miközben még úgy éreztem, hogy tudom, mármár kezdtem felejteni. Napjaim világosultak, és ahogy áttört a fény, a tudás borongós emlékezésekbe veszett. Ezek viszont pusztá gondolatát átértésbe látyolózódtak. Újra boldog voltam, s Hamlet embortelen szenvedései, egykor létem része, köddé váltak bennem.

Mégis egy belső hang vitatta, hogy elgondolásaim Hamlet határozatlanságáról, erőltetett bolondosságáról nem csupán elmúlt bajaim beteges szülöttei voltak. Bizonyította ezt, mennyire hatottak rám a nagy Shakespeare kutató, A. C. Bradley nézetei, Hamlet jellemének átértése, ahogy Bradley-nél rábukantam, megkapott az enyémmel való rokonságával. Csakhogy Bradley, bár helyes úton haladt, megállt a megoldás előtt. Egy csekély következetlenség miatt a kézenfekvőt nem ismerte fel.

Hamlet téllensége, úgy gondolta, búskomorság kihatása volt. Anyjára durva érzékisége életundorba taszítja, s ebben az állapotban éri atya meggyilkolásának kinyilatkoztatása és a hosszúállás parancsa. Elméje mérgezett és bénult; innen a végnélküli elodázás, húzás-halasztás. Más belső gátlásai a cselekvésnek: kifinomult erkölcsi érzéke, lángesze, változékonny vérmeiséklete, okai és egyben okozatai e mindent átható búskomorságnak. Összevetve a normális magatartás ama időszakaiival, melyekben Hamlet „egészséges ösztönci”, férfias személyiségének maradványai napvilágra törnek, ezek magyarázzák a dráma menetét.

Mindcbben ráismertem Hamletem képmására. De ugyanakkor világos volt előttem, hogy Bradley nem ismerte fel a dupla titkot — Hamletét, az emberét, és „Hamlet”-ét, a drámáét. Mert a kulcs, ami úgy éreztem, a kezemben volt, mindkét zárt kellett hogy nyissa. A dolgok mélyén kétségtelen, a téllenség áll, amit a hős nem tud se igazolni, se feltárni. De megmarad a rejtély, hogy ennyire izgató darabot hogyan lehet rendezni a téllenség körül.

Első pillantásra Hamlet búskomorsága magyarázza mind halogató magatartását, mind önmagának meg nem értését. Lelörttségében minden cselekvéstől irtózik. Alpári szójátékokban leli tetszését, közhelyszerű odamondásokban,

néha ironia és szellemesség nélkül ismétli mások szavait, mint aki túl lésult, ahhoz, hogy hallja, mit is mond önmaga. És mégis, ugyanaz az érzelmi szél-ütött, gondolataiban szinte másutt járó ember, ahogy Edward Dowden irodalomtörténész mondja, „hirtelen, a színészek véletlen érkezésével, ráébred a lehetőségére annak, hogy a király bűnét leleplezze, nyomosan hozzáfog és próbára teszi a dolgot, hirtelen lesújtja Ophéliát vádjaival a nőiség ellen (anyja szobájában), hirtelen leszúrja a kárpil mögött hallgatódzót, hirtelen, mint akit ellonállhatatlan sugallat vezet, halálba küldi két úttársát a hajón, hirtelen átugrik a kalózhajóra, hirtelen összecsap Laerteszel a sirban, hirtelen igazságot tesz a bűnös királyon, Horatio kezéből magához rántja a mérget, és haló szavával utódot jelöl ki a trónra.” De akkor miért jelentkezik azok az „egészséges ösztönök” oly gyakran, hogy Hamletet szinte félelmesen kegyetlen emberré teszik, és mégis gátolják abban, hogy végrehajtsa a tettet, amit atyja szellemének esküvel ígért? Mintán a király környezetében legalább négy ember halálát okozta lelkiismeretfurdalás nélkül, miért nem látszik még mindig közeledni legfőbb kötelességének teljesítéséhez? Miért nem enged soha a „búskomorság fátyla”, mikor alkalma nyílik, hogy bosszút álljon a királyon? A nézők kell, hogy érezzék, ez nem pusztán véletlen, különben érdeklődésük lankadna. Kell, hogy rejtett oka legyen Hamlet vonakodásának az elvárt tett végrehajtásától, olyan oka, aminek Hamlet maga sem hatol a mélyére, ami talán csak halálában világlik majd ki. A nézők várakozása feszült marad.

Közelebbről tekintve megkapta a figyelmemet, hogy Hamlet sokszor egyik dolog helyett egy másikat visz véghez. Ki-kitörő hirtelen tettei nem pusztán szeszélyi egy vérmérsékleti alkának, ami lángoló hőstettek és tunya tompultság közt ingadozik. Hamlet tartózkodik attól, hogy az imajelenetben fölkoncolja a királyt, de közvetlen utána ledöfi Polóniust, akit a királynak vél, hidegvérrel kiáltva: „Hahó! Patkány?” Am alig lehet túl búskomor ahhoz, hogy a királyba bemártsa a lőrét, és ugyanakkor elég egészséges, hogy leszúrja Polóniust. „Egészséges ösztön” alig jelentkezhetne túl későn, hogy helyesen, de jelentkezhessen időben, hogy helytelenül cselekedjék. Hiszen az akaraterő clapadása nem vehet gátat egy ember tetteinek egy irányban, szabadjára hagyva azokat minden cselekvésre egy másikban. Végül is Hamlet, minden előkészület nélkül arra, hogy a királyt elpusztítsa, egy pillanat alatt megöli őt. Előbb valóságos kéjjel hajítja végre tettek egész sorát, csak azt az egyet nem, az elvártat, a egyszerre cselekszik a vonakodás legkisebb jele nélkül. A király megölésének titkosatos halogatása rejtélynek látszik.

Bradley megoldása csak hajszálnyival tévesztett célt. Felsorolja az eseteket, amikben Hamlet cselekvő határozottsága a napnál világosabb és megmondja, hogy ezekben az esetekben azért cselekszik, mert nem arról az egy gyűlölt tetről van szó, amiben kóros tudata összpontosul. Bradley természetesen a Claudiuson való megtorlást érti. Sajnálatos, hogy nem követte tovább e vezérfonalat.

Habozásának a gyökerei, úgy érzem, itt rejtőzködnek. Hamlet elfordult az élettől, de csak a Szellem megjelenése irdítja el a tragédiát. Ő csupán az Údvarból kívánt távolodni, visszavonulni Wittenbergába, bár anyja kérésére (és talán Ophélie kedvéért) elhalasztotta távozását, de ekkor atyja kísérete megjelenik Elsinore bástyafalán és parancsot ad, hogy ölje meg a királyt. Maguk az események sodorják Hamletet az elhatározás felé. Atyja parancsának engedelmeskedni annyit, mint megfélemleni az élet követelményeinek: Királynak lenni, talán Ophéliával mint Királynőjével, az elsinorci Udvar fejedelmi uralkodójának, sugárzó napnak Rosencrantz-ok és Guildenstern-ok sokaságában. Hamlet a velejéig érzi, hogy belemenni ebbe soha nem fog. Megtagadja „helyretolni” a világot, mert borzad attól, hogy része legyen valaminek, amit minden porcikájával meglanult gyűlölni. A Szellem halálos ítéletét mondotta ki: Hamlet el fog pusztulni, mielőtt a parancsot teljesíti és ezt tudja. De a megalázó idő-

közben olyan lesz, mint mindegyikünk: szaporítja napjai számát, se nem él, se nem hal.

A király megölése — óh kárhozat! — most annyit jelent, hogy élnie kell, mégpedig aktívan, nem csupán vegetálva. A tettet, amiben lényünk beteges önérzése összpontosul, nem tudja elkövetni — nem fizikai kivégzésként: ez neki lényegtelen volna — hanem fiúi kötelességként, ami kötelességek végzetes sorozatát vonná maga után, engedelmi gesztusként, ami az élet ürvényébe ragadná magával. Hamlet pillanatok alatt megölné a királyt, úgy véletlenségből, nem hivatalosan, személyazonossági tévedés örve alatt, egy akaratlanul minősített döféssel, vagy bármily más, minden jelképeségtől hangsúlyozottan mentes módon; vagypedig, ellentétben mindezekkel, ha így ő maga volna a halál fia, közeli távozásának ünnepélyes tudatában. De soha, soha megfontolt cselekedetként, ami elkötelezné, hogy éljen. Bizonyos értelemben ez Hamlet legszemélyesebb titka.

Tényleg mind a kettőt megkísérli: megtenni mintegy szándéktalanul, és megtenni mikor ez saját sorsát már nem érintheti. Egy szempillantás alatt leszúrja Polóniust, kit egy „különb”-bel, (a királlyal) összetéveszt, míg magában a cselekvésben minden valódi szándékosságot meghazudtol. És még döntöbben a végén, amikor Laertes pengéjétől megmérgezve, szinte ujjongva ismétli: „Horatio! Halott vagyok”, és a kételkedő álmodozó egy pillanat alatt átváltozik Voltaire mézároslegényévé, kinek a vöröngzősei pusztán gépies cselekmények, őt semmire el nem kötelezők, hiszen ő, Hamlet, most már biztosan halott.

Hamlet fogadkozásait tehát, hogy szeretne meghalni, nem kell szó szerint vennünk: nem többek ezek kétértelmű hangulatok retorikájánál. Nem, Hamlet nem kíván meghalni; csupán élni utál. Olyan hős, aki makacsul ragaszkodnék ahhoz, hogy halni akar, tűrhetetlen volna. Ném volna se konfliktus, sem érdekfeszítő dráma, mert hisz a hős szándékának mi sem állna útjában. Hamlet olyanféle kiszólásai, hogy „bár volnék halott”, csak annyit jelentenek, hogy nem volna hajlandó nekigyürkőzni az élet feladatainak, ha ilyen döntésre nétnék kényszerülne. De miért kelljen, minden élő ember közül éppen neki határoznia? Legtöbbünknek sohase kell eldöntönlünk, hogy éljünk, s mégis élünk: ameddig tudunk. Hamlet is kész az életét megvédeni talán annál bátrabban, mert egy fityingbe se veszi.

Az igazság egyszerűen az, hogy Hamlet nem öli meg nagybátyját, mert a körülmények hatásánál és saját jelleménél fogva életundora ebben az „egy gyűlölt telt”-ben összpontosul. Hamlet képtelen az élet mellett dönteni, mert csak addig létezhetik, amíg a döntésre nem kényszerül. Ha kihívás érné, hogy élet és halál között válasszon, vége volna, mert akarva sem tudja az életet választani. Az emberi lét mérőjével mérve, ez az értelme Hamlet búskomorságának.

II.

Azt gyanítom, hogy betegségekben Hamlet színlelt örülete volt számomra a vonzó örvény. Bizonyára éreztem, hogy „komédiázása” végül is ön-megsemmisítési eszközének fog bizonyulni.

Bármily hiteltelen is kezdetben, Hamlet izgatott mesterkedései, a Szellemmel való találkozás után, csakhamar búskomorságának pusztá cselekvésévé lesznek. Minden erejéből távolodik az Udvarból, a konvencióktól, minden „lát-szattól”, midőn a sors megakasztja a menekülésben és visszataszítja a kárhozat közepebe. A Jelenség majd hogy cszt nem veszi. De ahogy fölkönged a roham — és gyorsan enged — határozott aggodalom kerüli hatalmába és attól kezdve megszabja, milyen hasznát veszi majd annak, hogy fölfedezte hajlamát a „tettetésre.” Új szorongása abból a félelemből ered, hogy akarata ellenére cselekvésre kényszerülhetne. Titokzatossá válik, hogy szabad maradjon. Ez nem a pusztán politikai elővigyázat. Arra nincsen szükség: hisz maga a tény, hogy

barátaival megosztja „komédiázó kedvének” a titkát, bizonyítja, hogy bízik bennük. De ha csak sejtelmük is volna arról, ami köze és a Szellem között lejátszódott, a rettegett döntést tovább halasztani nem lehetne. Amíg csakis ő egyedül — és később talán második éneje, Horatio — tud a szörnyű kinyilatkozásról, addig van csak ő, Hamlet, biztonságban. A döntést elodázza, Hamlet az életéért (nem „az életért”) harcol. A tettelett örültség legszemélyesebb válasz egy váratlan helyzetre. Félclimében és borzalmában egyensúlyt veszve, Hamlet, az őszinteség szerelmese, fegyverül és vértetűl a köpmutatást választja. Ez adja meg a cselekmény szövevényét, a dráma ritmusát.

Ismeretes, hogy a színjáték vége felé Hamlet komorsága enged, a magára öltött elmezavar színében van. Valami érthetetlen okból — inkább az ellenkezőjét várnánk — most szelidebbnek tűnik, higgadtabbnak. Ez az antiklimax a darab egyik szubtilis szépsége. De mégis, hogy lehetne másként? Hamlet, aki csak képzelte, hogy halni akar, most halálraszánt. A király megölését nem készíti elő, mégis biztosnak látszik abban, hogy a hosszú órája közeledik. És újból, hogy lehetne másként? Hamlet a halált most szívesen fogadja, már nem zavaros hangulataiból, amely az élet értelmét hazudtolná meg, hanem ennek az értelmnek a felismerésében. Mikor a királyt levágja, kinyilatkoztatja, hogy „halott vagyok!”, és a halál akkor jön hozzá, amikor ő maga megérett rá. A látszólagos véletlenek sora, amik a darab mondtát megszabják, nem többek merő külszín-nél; a darab folyamata világos, akár maga a Kálvária. Valóban, voltak akik Hamletet szentként magyarázták. Súlyosabb tévedés el sem képzelhető. Ami szemünk előtt játszódik: tragédia — bűn és vezeklés története. Es tettelett örültsége, ez a maga választotta eszköz, amivel az igazságos bosszú és az igazolatlan kitérés között ingadozik, ez rántja be mindig mélyebbre és mélyebbre a bűnbe.

Hamlet „komédiái” precízen játssza meg, kísérteties humorérzékkel. A kamrájában mimelt bússzerelmes komédia a síró Ophéliát egyenest apja karjai közé hajtja, aki mag nyakra-főre rohan a királyhoz, továbbadni a felfedezését. A király nyomban elhatározza, hogy csapdát állít Hamletnek. Ophéliát magát használva csalétkül. Hamlet a romantikus ironia gyakorlásában most felülmúlja önmagát. A „joggal leselegőnek” talányt ad fel: mi az oka saját, gyanított örültségének? Mindcelyik találgatást szintiszta összhangba tereli a találgató jellemével. Polónius, ez a megtestesült nagyképű jelentéktelenség, magabiztosan fitogtatja bőbeszédű cinizmusát; Hamlet megőrült, mert Ophéla elutasította. A királyné, aki közelebb jár az igazsághoz, érezni kényszerül elcsietett házasságának bűnét. Csupán Claudius mérkőzik egy fokozat kiívójával, és nem őöl be a kudarcot vallott szerelmezt mimelő őrlöngésnek. Rosencrantz-ért és Guildenstern-ért küld, csapdát állít, Hamletet őrizet alá helyezi, Angliába meneszti, Laertest rászabadítja és kitervezi a gyilkosságot. Az egy Claudius kivételével, valamennyien bábok Hamlet kezében. Hamlet kiélvezi kegyetlen fölönyét: Rosencrantz és Guildenstern, a vigyorgó talpnyalók, bűnhődését, meg a király szorongását Hamlet baljós, sziporkázó kiszólásai miatt. Végül is Hamlet, továbbjátszva az örülte, színdarabot játszat a színdarabban, amelynek hatása a királyra valóságos megrészegíti. De gyámoltalan éneje, mégis, mind mélyebbre gabalyodik a bűnben. Szellemes bolondozásai ellenére őrzökony szíve tudja, hogy immár utat lévesztett.

III.

Hamlet tragédiáját átszövi szerelme Ophéliához, akit fölláldozott. „Szerettem Ophéliát!” kiált fel a sírjánál, mikor hirtelen szembe találja magát az igazsággal. Hamlet személyes drámájának itt a fordulópontja. Idáig külső események nem törtek át búskomorsága szemfedőjén; elszigeteltségében szinte alig ismerte önmagát. Most Laertes hangos keserve éri utól. Embertelen fájdalom villámfényében tör rá a felismerés. Ime szörnyű ébredése:

*Ki az, kinek fájdalma elbir ily
Túlzó beszédet? kinek faj-szavára
Büvöleten áll a vándor-csillag is,
S döbbenne hallgatódzik? — É n v a g y o k,
Hamlet, a dán.*

Ophélia iránti szerelme tiszta és forró. De Hamletet valósággal eszeveszett platonizmusba hajszolta anyja nemis romlottsága, és Ophéliát is úgy látja, mint aki egy híron pendülne vlc. De hisz még az anyja sem megválthatatlan, ha még olyan súlyos is a bűn; mennyivel inkább hát az ártatlan Ophélia, aki, ezt kell, hogy Hamlet érezze, csupán az ő téveszméinek áldozata. Ophélia iránti szerelme szakadék önmaga és a többiek között. Hamlet ismeri az Udvar rothadt légkörét. Ismeri az ő Laertes-ét, ezt a fiatal kőjencet, aki akár saját húga lelki-letét is elzüllesztene. Ismeri a trágár Polónius-t, aki aljas gyanakvások magját veti el a leány bizakodó lelkében. Ismeri az ő Rosencrantz-ját és Guildenstern-jét, kiknek látókörét csak bujaságuk szabja meg. Ismeri királyát és királynőjét, kik Ophélia testi bájaira építik reményüket, hogy Hamlet hűtlenné váljék küldetéséhez. Irtózik tőlük, akik rágalommal illetnek mindent, ami valóban nemes. Nincs közöttük egy sem, aki Ophélia szerelmét ő hozzá, az ő szerelmét Ophéliához le nem alacsonyítaná politikai aprópénzzé, azzal számolva, ami bennük esendőség lehet.

Utálja és megveti őket, holott minden ember közül éppen neki, Hamletnek van erre legkesevebb joga. Mert kibén fogamzott meg legelőször a gondolat, hogy Ophélia tiszta érzelmeit politikai célokra használja fel? Ki álltatta őt, tébolyult szerelmesnek öltözve, olyan otrombán sablonosan, rendetlen ruházatban, hogy a jelenet pusztá hallatára a miniszterelnök egy elcsépelet frázisban tör ki: „Örüll, miattad!“. Ki fűltte Polónius gyanakvását, szakadatlan a lányára célozva, kétértelmű beszélgetésük minden fordulatában? Ki erősítette meg ezeket a régalmakat a „zárdás” jelenetben? Ki halmozta e szörnyű bántalmakat egy ártatlan áldozat fejére? Ki, ha nem ő, Hamlet a dán?

A sorskerék minden fordulásával Hamlet szenvedései saját tettoiből következnek. Nem keveri-e hirbe Ophéliát saját szemében, önmagát fertőzve meg a méltalysággal, amelytől undorodik, bevonva őt az udvari ármány posványába, nem ad-e ürügyet a királynak, hogy csaláteknek használja Ophéliát a hallgatódzást jelenetben, amiben igazságtalan bosszút áll Ophélián, amiért épp azt a szerepet játssza, amit ő, Hamlet, jelölt ki neki? Pedig ez az a jelenet, amelyben Ophélia a legmélyebben hű hozzá. Hamlet azzal vádolja, hogy mint saját züllött anyjának méltó társa, félkínálja magát, bár nagyon is jól tudja, hogy ebben egyedül ő a hibás, mert az is ami igazolni látszik a vádjait, valóban a saját műve és nem több vagy kevesebb, mint bűn ezzel a tiszta és szereltes gyermekkel szemben, aki ellen hamis tanúságot tesz.

Ophéliának megígérte a királyné, hogy feleségül mehet Hamlet királyfhoz, ha visszsegíti önmagához. Szépség és tisztaság, szexualitás és házasság ez egyszer kéz a kézben járnak. Ophélia szereti Hamletet, és nem tud a veszélyről, ami fenyegeti. Hamlet őt soha sem avatta be keservébe. Az ő feladata, ahogy Hamlet saját anyja mondja, az, hogy visszavarásolja az életbe és a boldogságba, hogy küzde a démonokkal, akik elsőtétítik szellemét. Milyen szerep lehetne kedvesebb az ő önzetlen odaadásának?

Ophélia atyjának és magának a királynak a jelenlétében a királyné így szól a leányhoz:

*Ophélia, rád nézve azt óhajtom,
Szépséged lett legyen a boldog ok,
Hogy Hamlet ily zavart; remétem, így
Érényed a jó útra viheti,
Mindkettőtök becsületére.*

Amire Ophélia így válaszol:

Vasza

Ugy légyen asszonyom!

És később, Ophélia sírjánál, a királyné megsiratja, nem tudva Hamlet jelenlétéről:

Reméltem, Hamletemnek nője léssz;
Az gondolám, nászágynadat vetem meg,
Nem árodát hintem, kedves leány.

A „zárdás” jelenetben Ophélia, aki semmit sem tud, Hamlettel áll szemben, aki mindent tud. Hamlet borzadályal úgy gondolja, Ophéliát „részabeditották”, hogy halotti atyjához való hűségétől elcsábítsa, hogy a becsület és tisztesség útjáról letérítse. Szavai oly kérikelhetetlenül lényegbevagók, mint amilyen igazságtalanok Ophéliával szemben.

Hamlet: *Ha! Ha! becsületes vagy?*

Ophélia: *Uram!*

Hamlet: *Szép vagy?*

Ophélia: *Hogyan, felséges úr?*

Hamlet: *Mert ha becsületes vagy, szép is: nehogy szóba álljon becsületed szépségeddel.*

Ophélia: *Lehet-e a szépség, uram, jobb társaságban, mint a becsülettel?*

Hamlet: *Lehet bizony: mert a szépség ereje hamarabb elváltoztatja a becsületet abból, ami kerülné, mintsem a becsület hatalma a szépséget magához hasonlóná teherné. Ez valaha paradox volt, de a mai kor bebizonyítja.*

Hamlet tudja, hogy Ophélia kedvéért letérnie a kötelesség útjáról mindkettőjüket megbecsületlenítendő. Hamlet, az Ophéliának szánt szerep felett böszülten. Polónius és Laertes burkolt régalmait megtorolni vágyva, szavait esztelelenül kiforgatja értelmükből. De ami a dolog lényegét illeti, világos és tömör. Ha Ophélia (aki felajánlja, hogy emléktárgyait visszaadja Hamlelinek) megkísértené, hogy felségül vétessé magát vele, azzal lealjasítaná őt: ha pedig megkísértené, hogy a becsület útján őt kövesse, akkor szépsége hatalmától kellene megfosztania magát, ahelyett, hogy bájaival csábítaná. Kolostorba menjen — ami a nép nyelvén bordélyházat is jelent — oda való. Nem önmaga adta-e bizonyítékát ennek, mikor egy házasságtörő gyilkos és egy apai kerítő alattomos, álneki jelenlétében ajánlotta fel magát?

Mindaz bizony. Hamlet műve. Nemsokára majd az Udvar színe előtt sérti meg Ophéliát és használja fel arra, hogy ködöt teremtsen a gyilkos utáni hajszában. Végül megöli az apját, akit Ophélia imád. Mire Ophélia vízbe öli magát, Hamlet több mint egy halált érdemelt. Bensőleg százzal kellett halnia.

IV.

De miért kell Hamletnek a bosszú elodázásával, a tény biztosra menő kikutatásával, a király bűnének nyilvános bizonyításával ily szörnyű tettekbe keverednie? A felelet világos (és a színmű rendezőjén áll; hogy a közönséggel átertesse): minden bajnak, ami elkövetkezik, átkos gyökere a komédiázásban, a „furecsa álca” használatában van, amely bűnöket szül, mert az élet gyűlöletéből és a fiú kötelesség elodázásából származik. Hamletet arra csábítja, hogy nem csupán ellencit, de barátait is öntudatlan eszközként használja; csapdába csalja, hogy kifogásokkal éljen és nemes kötelességgé avatja a kópmutatást. Elkérülhetetlen, hogy Hamletet ez végül megzavarja, és rejtőilyé tegye önmaga előtt.

Később aztán, Ophélia iránti szerelmének nyílt bevallása után, a bulondot többé már nem adja. Készül a végre. Rövid időköz áll csak rendelkezésére, mielőtt a király megkapja Angliából ügynökei halálhírét. Hamlet e higgadtsága a

darab utolsó részében páratlan szépségű. Megbékülve saját halálával, nem kell tovább haboznia, hogy megölje a királyt. Most már nem beszél halnvágyásáról: itt a különbség az első és az utolsó felvonás Hamletje között. Akkor, mikor kédvenc beszédlárgyává tette, csupán képzelte, hogy hálni vágyik; most vágyik meghalni és hallgat. „Készen kell rá lenni: addig van.” A király az, kinek órái meg vannak számlálva.

A darab egyedüli tartalma, úgy tűnt mindaddig, az élet tagadása volt, s ez teszi rejtélyessé színpadi sikerét, a halálvágy lévén az egyedüli drámaiatlan szenvedély. De hogy „Hamlet” minden színművek javából való, ahhoz kétség nem fér. Hol keressük hát a megoldást?

Mindenki ismeri az elvesztett levél történetét, amit ott hagytak az állványon, mindenki szeme láttára, ahol legkevésbé keresné bárki. Így van itt is. Maguk a szavak és a jelenet, amikben a rejtély megoldódik, szinte túl kézenfekvők, semhogy titkot rejthetnének. Még emlékszem a napra, fiatal ember voltam, amikor először nyilallt belém:

*Lenni, vagy nem lenni: az itt a kérdés.
Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
Balsorsa minden nyílát s nyilait;
Vagy ha kiszáll tenger sájdalma ellen,
S fegyvert ragadva, véget vet neki?
Meghalni — elszuanyadni — semmi több...*

Sokat irtak erről a monológáról. Olyat is, ami elképesztő. „Itt, — írja Bradley, — Hamlet egyáltalán nem gondol a kötelességgel, ami reá hárul. Az öngyilkosság kérdését vitatja.” Hamlet, úgy gondolja Bradley, most már elfelejtette szent ígérését. „Mi lehetne jelentősebb annál, mint hogy Hamlet elmerül ezekben az (öngyilkossággal foglalkozó) elmélkedésekbe, ugyanazon a napon, amelyik el fogja dönteni, igazat mondott-e a Szellem?” Bradley, mint némely mások ő előtte, arra a következtetésre jutott, hogy a nagy monológ nem bír drámai fontossággal.

Emberek milliói hallgatták ezeket a sorokat és nem így éreztek. És nem így érzett a színészek serege sem, amely mondotta őket. Meg voltak győződve, hogy a darab szíve-lelke lüktet bennük.

Nem tévedtek. Rakjuk össze a párhuzamosságokat, az az öt sor elárulja, mi „Hamlet”-nek, a színdarabnak a szerkezete. „Lenni, vagy nem lenni: ez itt a kérdés.” Világos alternatíva, amit a hős a drámai feszültség magasán mond ki. Következésképpen kell, hogy a hős azt az alternatívát mérlegelje, amin a darab pendül: megölje-e a királyt vagy nem.

De látszatra alig lehet paradoxonabb módon felvetni a kérdést, mint azt Hamlet másodszor teszi: nemesb-e a léleknek „lenni” és „tűni” vagy „nem lenni” és „fegyvert ragadni”? Világos, a párhuzam megfordítva kellene hogy fusson. De mégis, a paradoxon jelentése világos. Hamlet az életet csak mint passzivitást tudja elképzelni, még ha az élet és feladatainak eltérése néhány úgynevezett eslekedéttel is jár, mint amilyenek megölni a királyt, feleségül venni Ophéliát, uralkodni az országon, és így tovább. Mert az egyetlen igaz és valódi cselekedet az alá a cím alá esik, hogy „nem lenni”. „Egy pusztá törrel” lehetne ezt végrehajtani ha nem volna, hogy

*Elképp az öntudat
Belőlünk mind gyávát csinát,
S az elszántság természetes színét
A gondolat habónya betegíti;
Ily kételkedés által sok nagyszerű.
Fontos merény kifordul medréből
S elveszti „teit” nevét.*

A tet. gondolatával nyílik és zárul a monológ. És mégis kizárólag az öngyilkosságról szól. Ebben a látszólagos zavarban rejlik a színmű valósága. Hamletnek két lehetőség között kell választania: a királyt ölje-e meg vagy önmagát.

A cselekvés belső és külső szintje párhuzamban fut a darab egész menetében, és Hamlet látványi képessége tartja őket összhangban. Atyja mását látja „lelki szemével” még mielőtt a Szellem megjelenéséről szólnak neki; „gonosz rút csel” gyanít, mielőtt a Szellem azt kinyilatkoztatja; „prófeta lelke” nagybátyja bűnét sejt; előre látja Ophélia bocsámolóját, amit apjának ad; tudatában van a hallgatódzóknak a „zárdás jelenetben; a kémlelődő udvaroncok nyomában van; kitalálja küldetésüket; a párbaj célját pontosan kiértékeli; a színeszeknek helyes utasításokat ad és a kárpit mögötti Polónius egy kivételével, akik tévesen a királynak tart, jótehetség hírtokában van.

Szertelmei véges-végig a valóságba váltódnak át:

Hamlet: *„Ily egérrúttal nyerni fogok. De sohse láttál olyat, mily nehéz itt a szívem tája; hanem sebatj.*

Horatio: *Ugy hát ne, jó uram —*

Hamlet: *Merő bolondság: de afféle sejtetem mégis, mely talán megzavarna egy asszonyt.*

Horatio: *Ha elméje nyugtalan valamiért, fogadjon szót neki; én majd eléjük megyek s megmondom, hogy nincs most kedve hozzá.*

Hamlet: *Tapot se; dacolunk a baljóstattal: hisz egy verébfi sem eshetik le a gondviselés okerattja nélkül. Ha most történik: nem ezután; ha nem ezután, úgy most történik: s ha most meg nem történik, előbb máskor: készen kell rá lenni: addig van. Miután senkinek sincs olyanja mit itt ne hagyjon: mit árt előbb hagyni el?*

Hamlet készséggel távozik az élethől: öngyilkosságot követ el, nem kétségbeesésben, de beteljesülésként. Hogy kész a halált vállalni, ez annyi mint annak igaz értelmében vállalni az életet. Hamletet meggyilkolják és saját halálának bizonyossága hozza meg a felszabadulást, amiben kötelességöncök immár eleget tehet. A belső és a külső szint véges-végig tükrözi egymást.

Ahogy a „Lear”-ben, az „Othello”-ban és a „Macbeth”-ben, úgy az első felvonás végével a tragédia monote itt is adva van. Lear hiúságában és oktalanságában szívtelen leányai nagylelkűségére bizza magát; a darab hátralevő részében sorsa beteljesedik. A Szerecsen, aki meghódítja Desdemonát, a szellem győzelme kor- és fajkülönbség fölött, mely a nyers szenvedély próbáját nem állhatja meg. „Macbeth”-ben a boszorkányok a tragédia körét vonják meg a hős és annak feleségimádata körül; a vég szinte geometriai szűkségszerűséggel következik. Így „Hamlet”-ben is: a megnyitó felvonás dióhéjban tartalmazza a tragédiát. Amikor atyja parancsa eléri, Hamlet sorsa meg van pecsételve. Mielőtt a második felvonás függőnye felgördülne elrendeltetett, hogy Hamlet, örültséget mímelve és elodázva a cselekvést, életét veszti.

Nem kell soká keresnünk a nyitját, hogy Hamlet mért olyan népszerű színjáték. A hős legbensőbb ellentmondásait, önmegsemmisülésének az élet és halál mezsgyéjén folytatott árnyjátékát átülteti külső eseményekbe, élesen kihangsúlyozott drámába. *A színjáték az öngyilkosságról szól, de egy ellenség megöletése formájában; végnélküli halogatásról szól, de szüntelen cselekvés formájában.*

A cselekmény szövése rendkívül kiélezett. Tettetett örültsége nélkül Hamlet soha sem tolhatta volna ki a döntést anélkül, hogy barátaival és támogatóival össze ne ütközzék. Saját belső konfliktusának ekkép napvilágra hozása művésziileg véres lett volna. Egy olyan Hamlet, aki megtagadná, hogy a Szellem parancsának engedelmeskedjék, vagy meghitt barátsai szavára haboznék cselekedni, elvesztené rokonszenvűletét, csak úgy ahogy kockáztatná bámulatunkat, ha külső akadályok révén alul maradna a megtorlás kivitelében. Elejétől végig Hamlet önmaga az egyetlen akadály, úgy a bosszúállásra való elhatározásnak, mint az elhatározás kivitelének. Így valósul meg egy végső emberi uni-

verzálítás a belső élet fokozatán míg a színpadon eljártesszák az eseményt, vérben, lángban és kénesőben.

Ami engem illet, egy hangulat zsekküteájában, amely majdnem az életembe került, lehet hogy megpillantottam, lehet, hogy nem egy csücskét annak, ami a költőt ihlette. Ami kész művét illeti a művész nem szorul tolmácsra: a közönség érti.

„Hamlet” az emberi állapotról szól. Mindannyian élünk, amennyiben vonatkozunk meghalni. De nem vagyunk eltökélve arra, hogy éljünk minden lényeges vonatkozásban, amibe az élet szólít bennünket, még ha életünk árán is. Elodázzuk a boldogságot, mert habozunk magunkat odaadni az életnek. Ez teszi olyan mély szimbólummá Hamlet késlekedését. Az élet az Ember elműlesztött alkalmá. De végül is szeretett hősünk visszanyer egy részt az élet beteljesüléséből. Mikor a függöny legördül, nemcsak megbékélést érzünk, de valami indokolhatatlan hálaérzetet iránta, mintha szenvedési mégsem lettek volna egészen hiábavalóak.

POLÁNYI KÁROLY

— Inu firdere denov vgy wozomni igy wozomni meg egy wozomni wozomni — VÁTI JOZSEF festménye

meg a királyt. Tudtam, mi az amitől félt. Tudtam, mért dőfte kardját olyan sebesen Polónius testébe, mikor a királynak vélte és így tett, mintha csak patkányt űzne. Tudtam, mit jelentettek Ophéliának mondott zavaros szavai. De miközben még úgy éreztem, hogy tudom, már-már kezdtem felejteni. Napjaim világosultak, és ahogy áttört a fény, a tudás borongós emlékezéseibe veszett. Ezek viszont puszta gondolati átértésbe ~~szökve~~ fátyolozódtak. Ujra boldog ember voltam, ^s Hamlet embertelen szenvedései, egykor létem része, köddé váltak bennem.

Mégis egy belső hang vitatta, hogy elgondolásaim Hamlet határozatlanságáról, erőltetett bolondosságáról nem csupán elmúlt bajaim beteges szülöttei voltak. Bizonyította ezt, mennyire hatottak rám a nagy Shakespeare kutató, A.C. Bradley nézetei. Hamlet jellemének átértése, ahogy Bradleynél rábukkantam, megkapott az enyémmel való rokonságával. Csakhogy Bradley, bár helyes uton haladt, megállt a megoldás előtt. Egy csekély következtelenség miatt a kézfekvőt nem ismerte fel. Hamlet tétlensége, úgy gondolta, búskomorság kihatása volt. Anyjának durva érzékisége életundorba taszítja, s ebben az állapotban éri atyja meggyilkolásának kinyilatkoztatása és a bosszúállás parancsa. Elméje mérgezett és bénult: innen a vég nélküli elodázás, húzás-halasztás. Más belső gátlásai a cselekvésnek: kifinomult erkölcsi érzéke, lángesze, változékony vérmérséklete, okai és egyben okozatai e mindent átható búskomorságnak. Összevetve a normális megatartás ama időszakával, melyekben Hamlet "egészséges ösztönei", férfias személyiségének maradványai napvilágra törnek, ezek magyarázzák a dráma menetét.

Mindebben ráismertem Hamletem képmására. De ugyanakkor világos volt előttem, hogy Bradley nem ismerte fel a dupla titkót - Hamletét, az emberét.

Hamletét, az emberét, és "Hamletét", a drámáét. Mert a kulcs, ami úgy éreztem, a kezemben volt, mindkét zárt kellett hogy nyissa. A dolgok mélyén, kétségtelen, a tétlenség áll, amit a hős nem tud se igazolni, se feltárni. De megmarad a rejtély, hogy ennyire izgató darabot hogyan lehet rendezni a tétlenség körül.

Első pillantásra Hamlet búskomorsága magyarázza mind halogató magatartását, mind önmagának meg nem értését. Letörtségében minden cselekvéstől irtózik. Alpári szójátékokban leli tetszését, közhelyszerű odamondásokban, néha irónia és szellemesség ~~szikszik~~ nélkül ismétli mások szavait, mint aki túl fásult ahhoz, hogy hallja, mit is mond önmaga. És mégis, ugyanaz az érzelmileg szélütött, gondolataiban szinte másutt járó ember, ahogy Edward Dowden irodalomtörténész mondja, "hirtelen, a színészek véletlen érkezésével, ráeszmél a lehetőségére annak, hogy a király bűnét leleplezze, nyomban hozzáfog és próbára teszi a dolgot, hirtelen lesujtja Ophéliát vádjaival a nőiség ellen, ^[anyja szobájában] hirtelen leszúrja a kárpit mögött hallgatódzót, hirtelen, mint akit ellenállhatatlan sugallat vezet, halálába küldi két utitársát a hajón, hirtelen átugrik a kalózhajóra, hirtelen összekap Laertesszel a sírban, hirtelen igazságot tesz a bűnös királyon, Horatio kezéből magához rántja a mérget, és haló szavával utódot jelöl ki a trónra." De akkor miért jelentkeznek azok az "egészséges ösztönök" oly gyakran, hogy Hamletet szinte félelmesen kegyetlen emberré teszik, és mégis gátolják abban, hogy végrehajtsa a tettet, amit atyja szellemének esküvel ígért? Miután a király környezetében legalább négy ember halálát okozta lelkiismeretfurdalás nélkül, miért nem látszik még mindig közeledni legfőbb kötelességének teljesítéséhez? Miért nem enged soha a "búskomorság fátyla", mikor alkalma nyílik, hogy bosszút álljon a

királyon? A nézők kell hogy érezzék, ez nem pusztán véletlen, különben érdeklődésük lankadna. Kell, hogy rejtett oka legyen Hamlet vonakodásának az elvárt tett végrehajtásától, olyan oka, aminek Hamlet maga sem hatol a mélyére, ami talán csak halálában világlik majd ki. A nézők várakozása feszült marad.

Közelebbről tekintve megkapta a figyelmemet, hogy Hamlet sokszor egyik dolog helyett egy másikat visz véghez. Ki-kitörő hirtelen tettei nem pusztán szeszélyei egy vérmérsékleti alkatnak, ami lángoló hőstettek és tunya tompultság közt ingadozik. Hamlet tartózkodik attól, hogy az imajelenetben fölkoncolja a királyt, de közvetlen utána ledöfi Polóniust, akit a királynak vél, hidegvérrel kiáltva: "Hahó! Patkány?" * Am alig lehet túl búskomor ahhoz, hogy a király^{ha} bemártsa a törét, és ugyanakkor elég egészséges, hogy leszúrja Polóniust. Az "egészséges ösztönök" alig jelentkehetnek túl későn, hogy helyesen, de időben, hogy helytelenül cselekedjék. Hiszen az akaraterő elapadása nem vethet gátat egy ember tetteinek egy irányban, szabadjára hagyva mohó cselekvésre egy másikban. Végül is Hamlet, minden előkészület nélkül arra, hogy a királyt elpusztítsa, egy pillanat alatt megöli őt. Előbb valószínű kéjjel hajtja végre tettek egész sorát, csak azt az egyet nem, az elvártat, s egyszerre cselekszik a vonakodás legkisebb jele nélkül. A király megölésének titokzatos halogatása rejtélynek látszik.

Bradley megoldása csak hajszálnyival tévesztett sélt. Felsorolja az eseteket, amikben Hamlet cselekvő határpottsága a napnál világosabb és megmondja, hogy ezekben az esetekben miért cselekszik, mert nem arról az egy gyűlölt tetről van szó amiben kóros tudata összpontosul. Bradley természetesen a Claudiuson való megtorlást érti. Sajnálatos, hogy nem követte tovább a vezérfonalat.

* III. Lelvi, 4. sz. 12

fia, közeli távozásának ünnepélyes tudatában. De soha, soha megfokolt eszelekedetként, ami elkötelezné, hogy éljen. Bizonyos értelemben ez Hamlet legszemélyesebb titka.

Tényleg mind a kettőt megkísérli: megtenni mintegy szándéktalanul, és megtenni mikor ez saját sorsát már nem érintheti. Egy szempillantás alatt leszúrja Polóniust, akit egy "különb"-bel, [a királlyal], összetéveszt^x, míg magában a eszelekvésben minden valódi szándékosságot meghazudtol. És döntőben még a végén, amikor, Laertes pengéjétől megmérgezve, szinte ujjongva ismétli: "Horatio! Halott vagyok"^{xx}, és a kételkedő álmodozó egy pillanat alatt átváltozik Voltaire mészároslegényévé, kinek a vérengzései pusztán gópi eszelekmények, őt semmire el nem kötelezők, hiszen ő, Hamlet, most már biztosan halott.

Hamlet fogadkozásait tehát, hogy szeretne meghalni, nem kezdő szó szerint vennünk; nem többek ezek kétértelmű hangulatok retorikájánál. Nem, Hamlet nem kíván meghalni; csupán élni utál. Olyan hős, aki makacsul ragaszkodnék ahhoz hogy halni akar, tőrhetetlen volna. Nem volna se konfliktus, se^h érdekfeszítő dráma, mert hisz a hős szándékának mi sem állna útjában. Hamlet olyanféle kiszólásai, hogy "bár volnék halott," csak annyit jelentenek, hogy nem volna hajlandó nekigyürkőzni az élet feladatainak, ha ilyen döntésre netán kényeszerülne. De miért kelljen, minden élő ember közül éppen neki határoznia? Legtöbbünknek sohase kell eldöntenünk, hogy éljünk, s mégis élünk ameddig tudunk. Hamlet is kész az életét megvédeni, talán annál bátrabban, mert egy fityingbe se veszi.

Az igazság egyszerűen az, hogy Hamlet nem öli meg nagybátyját, mert a körülmények hatásánál ^(saját jellemével) és jellegénél fogva életundora ebben az "egy gyűlölt ~~hammam~~ tett"-ben összpontosult. Hamlet képtelen az élet mellett dönteni, mert csak addig létezhetik, amíg e döntés-

^x III. felv., 4. szín

^{xx} V. felv., 2. szín

re nem kényszerül. Ha kihívás érné, hogy élet és halál között válasszon, vége volna, mert akarva sem tudja az életet választani.*
 Az emberi lét mércéjével mérve, ez az értelme Hamlet búskomorságának.

II

Azt gyanítom, hogy betegségemben Hamlet színlelt örülete ** volt számomra a vonzó örvény. Bizonyára éreztem, hogy "komédiázása" végül is ön-megsemmisítési eszközének fog bizonyulni.

Bármily hitelesek is kezdetben, Hamlet izgatott mesterkedései, a Szellemmel való találkozás után, csakhamar búskomorságának puszta cselfogásaiká lesznek. Minden erejéből távolodik az Udvertől, a konvencióktól, minden "látszattól", ^{***} midőn a sors megakasztja a menekülésben és visszataszítja a kárhozat kellős közepébe. A ~~ham~~ Jelenség majd hogy esztét nem veszi. De ahogy fölenged a roham - és gyorsan enged - határozott aggodalom keríti hatalmába és attól kezdve megszabja, milyen hasznát veszi majd annak, hogy fölfedezte hajlamát a "tettetésre". Új szorongása abból a félelemből ered, hogy akarata ellenére eszelekvésre kényszerülhetne. Titokzatossá válik, hogy szabad maradjon. Ez nem a pusztán politikai elővigyázat. Arra nincsen szükség: hisz maga a tény, hogy barátaival megosztja. "komédiázó kedvének" a titkát, bizonyítja, hogy bízik bennük. De ha csak sejtelmük is volna arról, ami közte és a Szellelem között lejátszódott, a rettegett döntést tovább halasztani nem lehetne. Amig csakis ő egyedül - és később talán második énjé, Horatio - tud a szörnyű kinyilatkozásról, addig van csak ő, Hamlet, biztonságban. A döntést elodázva, Hamlet az életéért ^{incom' az életéért} harcol. A tettetés örültsége legszemélyesebb válasz egy váratlan helyzetre. Félelmében és borzalmában egyensúlyt veszítve, Hamlet, az őszinteség szerelmese, fegyverül és vértetétül a képmutatást választja.

47

* Azaz, "általában" az életet, nem saját életét választani. De az öngyilkosságot se választja mert (I. I. felv., 2. szín és III. felv., 1. színjében a Hamlet monológot) megriad attól, ami a halál után következhetik.

** I. felv., 5. szín. "I perchance hereafter shall think meet to put an antic disposition on," Arany fordításában "Úgy látom, ildomos lesz ezentúl furcsa alcat öltennem."

*** I. felv., 2. szín.

Ez adja meg a cselekmény szövevényét, a dráma ritmusát.

Ismeretes, hogy a színjáték vége felé Hamlet komorsága enged, a magára öltött elmezavar szünőben van. Valami érthetetlen okból - inkább az ellenkezőjét várnánk - most szelidebbnek tűnik, nyugodtabbnak. Ez az antiklimax a darab egyik szubtilis szépsége. De mégis, hogy lehetne másként? Hamlet, aki csak képzelte, hogy halni akar, most halálraszánt. A király megölését nem készíti elő, mégis biztosnak látszik abban, hogy a bosszú órája közeledik. És újból, hogy ~~is~~ lehetne másként? Hamlet a halált most szívesen fogadja, már nem zavaros hangulatból, ~~xxxxxxx~~ amely az élet értelmét hazudtoltá meg, hanem ennek az értelemnek a felismerésében. Mikor a királyt levágja, kinyilatkoztatja, hogy "halott vagyok!", és a halál akkor jön hozzá, amikor ő maga megérett rá. A látszólagos véletlenek sora, amik a darab menetét megszabják, nem többek merő külszínnél; a darab folyamata világos, akár maga a Kálvária. Valóban, voltak akik Hamletet ~~xxxxxxx~~ ^{szenként} magyarították. Súlyosabb tévedés el sem képzelhető. Ami szemünk előtt játszódik: tragédia - bűn és vezeklés története. És tettettét örültsége, ez a maga választotta eszköz, amivel az igazságos bosszú és az igazolhatatlan kitérés között ingadozik, ez rántja be mindig mélyebbre és mélyebbre a bűnbe.

Hamlet "komédiáit" precízen játssza meg, kísérteties humorérzéssel. A kamrájában ^{művészi és szíves elvonulással} ~~eljátzott~~ jelenet (a síró Ophéliát egyenesen apja karjai közé hajtja, aki meg nyakra-főre rohan a királyhoz, továbbadni a felfedezését. A király nyomban elhatározza, hogy ~~is~~ esapdát állít Hamletnek, Ophéliát magát használva csalátkül. Hamlet a romantikus irónia gyakorlásában most felülmúlja önmagát. A "joggal leselgőknek" talányt ad fel: mi az oka saját, gyanított örültségének? Mindegyik találgatást szintiszata összhangba tereli a találgató jellemével, Polónius, ez a megtettesült nagyképd

* II. felv. 4. szin

akkor nem!

jelentéktelenség, magabiztosan fitogtatja bőbeszédű cinizmusát: Hamlet megőrült, mert Ophélia elutasította. A királyné, aki közel jár az igazsághoz, érezni kényszerül elsietett házasságának bűnét. Csupán Claudius mérkőzik egy fokon kihívójával, és nem dől be a kudarcot vallott szerelme, mímelő Őrjöngéseknek. Rosencrantz^{ért} és Guildenstern^{ért} küld, csapdát állít, Hamletet Őrizet alá helyezi, Angliába meneszti, Laertest rászabadítja és kitervezi a gyilkosságát. Az egy Claudius kivételével, valamennyien bábok Hamlet kezében. Hamlet kiélvezi kegyetlen fölényét: Rosencrantz és Guildenstern, a vigyorgó talpnyalók, bűnhődését meg a király szorongását Hamlet baljós, sziporkázó kiszólásai miatt. Végül is Hamlet, továbbjártva az Őrültet, szindarabot játszat a szindarabban, amelynek hatása a királyra valósággal megrészegíti. De gyámoltalan énje, mégis, mind mélyebbre ^{szabályozták} ~~taszítja~~ a bűnbe. Sziporkázó bolondozásai ellenére érzékeny szive ~~int~~ tudja, hogy immár utat tévesztett.

III

Hamlet tragédiáját átszővi szerelme Ophéliához, akit föláldoz-
~~xxxx~~ ott, "Szerettem Ophéliát!" kiált fel a sírjánál,* mikor hirtelen szemben találja magát az igazsággal. Hamlet személyes drámájának itt a fordulópontja. Idáig külső események nem törtek át búskomorsága szemfedőjén; elszigeteltségében szinte alig ismerte önmagát. Most Laertes *hangos kesereve* *szíri utolsó* *Ember*
lelki fájóan *melegfűző* *ten* *na* *a* *felismerés*. → Ime szörnyű
 óbrédése:

Ki az, kinek fájdalma elbír ily
 Túlzó beszédet? kinek jaj-szavára
 Bűvölnen áll a vándor-esillag is,

* V. felv. 1. sz. m.

S döbbenve hallgatódzik? - Én vagyok,
Hamlet, a dán.

Ophélia iránti szerelme tiszta és forró. De Hamletet való-
sággal eszeveszett platonizmusba hajszolta anyja nemi romlott-
sága, és Ophéliát is úgy látja mint aki egy húron pendül^{ve} vele.
De hisz még az anyja sem megválthatatlan, ha még olyan súlyos is
a bűne; mennyivel inkább hát az ártatlan Ophélia, aki, ezt kell
hogy Hamlet átérezze, csupán az ő téveszméinek áldozata. Ophélia
iránti szerelme szakadék önmaga és a többiek között. Hamlet ismeri
az Udvar rothadt légkörét. Ismeri az ő Laertes-ét, ezt a fiatal
kéjencet, aki akár saját huga lelkületét is elzüllesztene. Ismeri
a trágár Polónius-t, aki aljas gyanakvások magját veti el a leány
bizakodó Melkében. Ismeri az ő Rosenerantz-ját és Guildenstern-jét,
kiknek látókörét csak bűjaságuk szabja meg. Ismeri királyát és
királynőjét, kik Ophélia testi bájaira építik reményüket, hogy
Hamlet küldetéséhez hűtlenné válják. Irtózik tőlük, akik rágalmokkal
illetnek mindent ami valóban nemes. Nincs közöttük egy sem, aki
Ophélia szerelmét ő hozzá, az ő szerelmét Ophéliához le nem ~~xian~~
alacsonyítaná politikai aprópénzzé, azzal számolva ami bennük
esendőség lehet.

Utálja és megveti őket, holott minden ember közül éppen neki,
Hamletnek van erre legkevesebb joga. Mert kiben fogamzott meg leg-
először a gondolat, hogy Ophélia tiszta érzelmeit politikai célok-
ra használja fel? Ki áltatta őt, tébolyult szerelmesnek öltözve,
olyan otrombán sablónosan, rendezetlen ruházatban, hogy a jelenet
puszta hallatára a miniszterelnök egy elcsépelte frázisban tör ki
"Örült, miattad?"^{*} Ki fűtötte Polónius gyanakvását, szakadatlan
a lányára célozva, kétértelmű beszélgetésük minden fordulatában?
Ki erősítette meg ezeket a rágalmakat a "zárdás" jelenetben? Ki

* II. felv., 1. színp.

Ki halmozta e szörnyű bántalmakat egy ártatlan áldozat fejére?
 Ki, ha nem ő, Hamlet a dán?

A sorakerék minden fordulásával Hamlet szenvedései saját tetteiből következnek. Nem keveri-e hírbe Ophéliát saját apja szemében, önmagát fertőzve meg a métellyel, amelytől undorodik, bevonva őt az udvari ármány posványába, nem ad-e ürügyet a királynak ^{*} hogy esaléteknek használja Ophéliát a hallgatódzási jelenetben, amiben igazságtalan bosszút áll Ophélián, amiért épp azt a szerepet játssza amit ő, Hamlet, jelölt ~~maxx~~ ki neki? Pedig ez az a jelenet, amelyben Ophélie a legmélyebben hű hozzá. Hamlet azzal vádolja, hogy mint saját szüllött anyjának méltó társa, fölkinálja magát, bár nagyon is jól tudja, hogy ebben egyedül ő a hibás, mert az is ami igazolni látszik a vádjait, valóban a saját műve és nem több vagy kevesebb, mint bűn ezzel a tiszta és szeretett gyermekkel szemben, aki ellen hamis tanúságot tesz. *f*

Ophéliának megígérte a királyné, hogy feleségül mehet Hamlet királyfihoz, ha visszasegíti önmagához. Szépség és tisztaság, szerelem és házasság ez egyszer kéz a kézben járnak. Ophélie szereti Hamletet, és nem tud a ~~xxszékelyxx~~ veszélyről ami fenyegeti. *Hamlet őt soha sem avolta be a kasszába.*
 Az ő feleadata, ahogy Hamlet saját anyja mondja, az, hogy visszavarázsolja az életbe és a boldogságba, hogy kiűzze a démonokat amik elsötétítik szellemét. Milyen szerep lehetne kedvesebb az ő önzetlen odaadásának?

Saját atyjának és magának a királynak a jelenlétében a királyné így szól Ophéliához: ^{**}

Ophélie, rád nézve azt óhajtom,
 Szépséged lett legyen a boldog ok,
 Hogy Hamlet ily zavart; remélem, így
 Erényed a jó útba viheti,
 Mindkettőtök becsületére.

Amire Ophélie így válaszol:

** az Ophéliának írt szerelmes levéllel, amit Polonius a királynak megmutatott*
 * *10. feje, 1. sz. sz.*

*6. Merőn
 a gyűlölet
 bűnös
 len.*

Vajha
 Úgy légyen asszonyom!

És később, Ophélia sírjánál, a királyné megsiratja, nem tudva Hamlet jelenlétéről

Reméltem, Hamletemnek nője léssz;
 Azt gondolám, nászágadat vetem meg,
 Nem sírodat hintem, kedves leány.*

A "zárdás" jelenetben Ophélia, aki semmit sem tud, Hamlettel áll szemben, aki mindent tud. Hamlet borzadállyal úgy gondolja, ~~hamar~~ Ophéliát "rászabadították", ^{**} hogy halott atyjához való nőiségétől elesábita, hogy a becsület és tisztesség útjáról letérítse. Szavai oly kérlelhetetlenül lényegbevágók, mint amilyen igazságtalanok Ophéliával szemben.

Hamlet: Ha! ha! becsületesv vagy?

Ophélia: Uram!

Hamlet: Szép vagy?

Ophélia: Hogyan, felséges úr?

Hamlet: Mert ha becsületes vagy, szép is: nehogy szóba álljon becsületed szépségeddel.

Ophélia: Lehet-e a szépség, uram, jobb társaságban, mint a becsülettel?

Hamlet: Lehet bizony; mert a szépség ereje hamarabb elváltoztatja a becsületet abból, ami kerítővé, mintsem a becsület hatalma a szépséget magához hasonlóvá tehetné. Ez valaha paradox volt, de a mai kor bebizonyítja.***

Hamlet tudja, hogy Ophélia kedvéért letérnie a kötelesség útjáról mindkettőjüket megbeestelenítené. ~~XIX~~ Hamlet, az Ophéliának szánt szerep felett bőszerűen, Polónius és Laertes burkolt rágalmaikat megtorolni vágyva, szavait esztelenül kiforgatja értelmükből. De ami a dolog lényegét illeti, világos és tömör. Ha Ophélia (aki felajánlja, hogy emléktárgyait visszaadja Hamletnek) megkísérelné, hogy feleségül vétesse magát vele, ázzal lealjasítaná őt; ha pedig megkísérelné, hogy a becsület útján őt kövesse, akkor szépsége hatalmától kellene megfosztania magát ahelyett, hogy bájaival esábitaná. Kolostorba menjen - ami a nép nyelvén bordélyházat is jelent - oda való. Nem önmaga adta-e ~~annak~~ bizonyítékát

* I. felv., 1. sz. m.

** II. felv., 2. sz. m.

*** III. felv., 1. sz. m.

ennek, mikor egy házasságtörő gyilkos és egy apai kerítő alattomos, álnok jelenlétében ajánlotta fel magát? *

Mindez, bizony, Hamlet műve. Nemsokára majd az Udvar ^{színe} ~~színe~~ előtt sérti meg Ophéliát és használja fel arra, hogy ködöt teremtesen a gyilkos utáni hajszában. Végül megöli az apját, akit Ophélicia imád. Mire Ophélicia vízbe öli magát, Hamlet több mint egy halált érdemelt. Belsőleg százzal kellett halnia.

IV.

De miért kell Hamletnek a bosszú elodázásával, a tény biztosra menő kikutatásával, a király bűnének nyilvános bizonyításával ily szörnyű tettekbe keverednie? A felelet világos (és a színmű rendezőjén áll, hogy a közönséggel átértesse): minden bajnak, ami elkövetkezik, átkos gyökere a *hamletrejek bar, a "fura alic" konyvatolob* ^(van) amely bűnököt szül, mert az élet gyűlöletéből és a fiúi kötelesség elodázásából származik. Hamletet arra esábítja, hogy ne ^{ne} csupán elleneit, de barátait is öntudatlan eszközként használja; csapdába esalja, hogy kifogásokkal éljen, és nemes kötelességgé ^{avolja} ~~szabja~~ a képmutatást. Elkerülhetetlen, hogy Hamletet ez végül megzavarja, és rejtéllyé tegye önmaga előtt.

Később aztán, Ophélicia iránti szerelmének nyílt bevallása után, a bolondot többé már nem adja. Készül a végre. Rövid időköz áll csak rendelkezésre, mielőtt a király megkapja Angliából ügynökei halálhírát. Hamlet e higgadtsága a darab utolsó részében ~~páratlan~~ páratlan szépségű. Megbékülve saját halálával, nem kell tovább haboznia, hogy megölje a királyt. Most már nem beszél halálvágyásról: itt a különbség az első és az utolsó felvonás Hamletje között. Akkor mikor kedvenc beszéd tárgyává tette, csupán képzelte,

* *10. felv., 1. sz. sz.*

hogy halni vágyik; most vágyik meghalni és hallgat. /Készen kell rá lenni: addig van./ A király az, kinek órái meg vannak számlálva.

A darab egyedüli tertalma, úgy tűnt mindaddig, az élet tagadása volt, s ez teszi rejtélyessé szinpadai sikerét, a halál-vágy lévén az egyedüli drámaiatlan szenvedély. De hogy "Hamlet" minden színművek javából való, ahhoz kétség nem fér. Hol keressük hát a megoldást?

Mindenki ismeri az elesent levél történetét, amit ott hagytak az állványon, mindenki szeme láttára, ahol legkevésbé keresné bárki, így van itt is. Maguk a szavak és a jelenet amikben a rejtély megoldódik, szinte túl kézenfekvőek, semhogy titkot rejthetnének. Még emlékszem a napra, fiatal ember voltam, amikor először nyilallt belém:

Lenni, vagy nem lenni: ez itt a kérdés.
 Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
 Balsorsa minden nyögét s nyilait;
 Vagy ha kiszáll tenger fájdalomja ellen,
 S fegyvert ragadva, véget vet nekik?
 Meghalni - elszunnyadni - semmi több... *

Sokat irtak erről a monológusról. Olyat is ami elképesztő. "Itt," írja Bradley, "Hamlet egyáltalán nem gondol a kötelességgel, ami reá hárul. Az öngyilkosság kérdését vitatja." Hamlet, úgy gondolja Bradley, most ^{most} ~~el~~ elfelejtette szent ígértét. "Mi lehetne jelentősebb annál, mint hogy Hamlet elmerül ezekben az /öngyilkosság-
 gal foglalkozó/ elmélkedésekbe, ~~ugyan~~ ugyanazon a napon amelyik el fogja dönteni, igazat mondott-e a ^{Szellelem} Kieértet?" Bradley, mint némely mások ő előtte, arra a következtetésre jutott, hogy a nagy monológ nem bír drámai fontossággal.

Emberek milliói hallgatták ezeket a sorokat és nem így éreztek. És nem így érzett a színészek serege sem, amely mondotta.

* 1st ford., 1. sz. 121.

őket. Meg voltak győződve, hogy a darab szive-lelke küttet bennük.

Nem tévedtek. Rakjuk össze a párhuzamosságokat, és az az öt sor elárulja, mi "Hamlet"-nek, a szindarabnak a szerkezete. "Lenni, vagy nem lenni: ez itt a kérdés." Világos alternatíva, amit a hős a drámai feszültség magasán mond ki. Következésképpen kell, hogy a hős azt az alternatívát ~~kívánság~~ mérlegelje, amin a darab pendül: megölje-e a királyt vagy nem.

De látszatra alig lehet paradoxabb módon felvetni a kérdést, mint azt Hamlet másodszor teszi: nemesb-e a léleknek "lenni" és "túrni", vagy "nem lenni" és "fegyvert ragadni"? Világos, a párhuzam megfordítva kellene hogy fusson. De mégis, a paradoxon jelentése világos. Hamlet az életet csak mint passzivitást tudja elképzelni, még ha az élet és feladatainak eltürése néhány úgynevezett cselekedettel is jár, mint amilyenek megölni a királyt, feleségül venni Ophéliát, uralkodni az országon, és így tovább. Mert az egyetlen igaz és valódi cselekedet az alá a cím alá esik hogy "nem lenni." "Egy puszta törrel lehetne ezt végrehajtani ha nem volna, hogy

Ekképp az öntudat
Belőlünk mind gyávát esinál,
S az elszántság természetes színét
A gondolat halványra betegíti;
Ily kétkedés által sok nagyszerű,
Pontos merény kifordul medréből
S elveszti "tett" nevét.*

A tett gondolatával nyílik és zárul a monológus. És mégis kizárólag az öngyilkosságról szól. Ebben a látszólagos zavarban rejlik a színmű drámai valósága. Hamletnek két lehetőség között kell választania: a királyt ölje-e meg vagy önmagát. A cselekvés belső és külső szintje párhuzamban fut a darab egész menetében, és Hamlet látnoki képessége tartja őket összhangban. Atyja mását látja "lelki szemével" még mielőtt a Szellem meg-

* III. felv., 1. szim

jelenéséről szólnak neki; "gonosz, rút eselt" gyanít, mielőtt a Szellem azt kinyilatkoztatja; "próféta lelke" nagybátyja bűnét sejtí; előrelátja Ophélia beszámolóját, amit apjának ad; tudatában van a hallgatódzóknak a "zárdás" jelenetben; a kémlődő udvaroncok nyomában van; kitalálja küldetésüket; a párbaj célját pontosan kiértékeli; a színészeknek helyes utasításokat ad és a kárpit mögötti Polónius egy kivételével, akit tévesen a királynak tart, jóstehetség birtokában van.

Sejtelmek véges-végig a valóságba váltódnak át:

Hamlet: ...ily egérúttal nyerni fogok. De sohse láttál olyat, mily nehéz itt a szívem tája; hanem sebaj.

Horatio: Úgy hát ne, jó uram -

Hamlet: Merő bolondság; de efféle sejtelen mégis, mely talán megzavarna egy asszonyt.

Horatio: Ha elméje nyugtalan valamiért, fogadjon szót neki; én majd eléjök megyek s megmondom, hogy nincs most kedve hozzá.

Hamlet: Tapot se; dacolunk a baljóslattal; hisz egy veréb; sem eshetik le a gondviselés akarata nélkül. Ha most történik; nem ezután; ha nem ezután, úgy most történik; s ha most meg nem történik, eljő máskor; készen kell rá lenni; addig van. Miután senkinek sincs olyanja mit itt ne hagyjon: mit árt előbb hagyni el? **

Hamlet készséggel távozik az életből; öngyilkosságot követ el, nem kétségbeesésben, de beteljesülésként. Hogy kész a halált vállalni ^{igaz} annyi mint annak igaz értelmében vállalni az életet. Hamletet meggyilkolják és saját halálának bizonyossága hozza meg a felszabadulást, amiben kötelességének immár eleget tehet. A belső és a külső szint véges-végig tükrözi egymást.

Ahogy "Lear"-ben, "Othello"-ban és "Macbeth"-ben, úgy az első felvonás végével a tragédia menete itt is adva van. Lear hiúságában és oktalanságában szívtelen leányai nagylelkűségére bizza magát; a darab hátralevő részében sorsa beteljesedik. A Szerecsen, aki meghódítja Desdemonát, a szellem győzelme kor- és fajkülönbség fölött, mely a nyers szenvedély próbáját nem állhatja meg. "Macbeth"-ben a boszorkányok a tragédia körét vonják meg

a hős és annak feleségimádata körül; a vég szintén geometriai szükségszerűséggel következik. Így "Hamlet"-ben is: a megnyitó felvonás dióhéjban tartalmazza a tragédiát. Amikor atyja parancsa eléri, Hamlet sorsa meg van pecsételve. Mielőtt a második felvonás függőnye felgördülne elrendeltetett, hogy Hamlet, örültséget mímelve és elodázva a cselekvést, életét veszti.

Nem kell soká keresnünk a nyitját, hogy "Hamlet" mért olyan népszerű színjáték. A hős legbensőbb ellentmondásait, ~~mindkettő~~ önmegsemmisülésének az élet és halál meggyéjén folytatott árnyjátékát átültet ~~í~~ külső ~~körülményekbe~~ eseményekbe, élesen kihangsúlyozott drámába. A színjáték az öngyilkosságról szól, de egy ellenség megöletése formájában; végnélküli halogatásról szól, de szüntelen cselekvés formájában.

A cselekmény szövése rendkívül kiélezett. Tetteltett örültsége nélkül Hamlet soha sem tolhatta volna ki a döntést annélkül, hogy barátaival és támogatóival össze ne ütközzék. Saját belső konfliktusának ekkép napvilágra hozása művészileg vészes lett volna. Egy olyan Hamlet, aki megtagadná, hogy a Szellem parancsának engedelmeskedjék, vagy meghitt barátai szavára haboznék cselekedni, elvesztené rokonszenvünket, csak úgy ahogy kockáztatná bámulatunkat ha külső akadályok révén alul maradna a megtorlás kivitelében. Elejétől-végig Hamlet önmaga az egyetlen akadálya úgy a bosszúállásra való elhatározásnak, mint az elhatározás kivitelének. Így valósul meg egy végső emberi univerzalitás a belső élet fokozatán, míg a színpadon eljátsszák az eseményt, vérben, lángban és kénesőben.

Ami engem illet, egy hangulat zsákutcájában, amely majdnem az életembe került, lehet hogy megpillantottam, lehet hogy ~~xxxxx~~ nem ^{egy} csücskét annak, ami a költőt ihlette. Ami a kész művét illeti,

a művész nem szorul tolmácsra: a közönség érti.

"Hamlet" az emberi állapotról szól. Mindannyian élünk, amennyiben vonakodunk meghalni. De nem vagyunk eltökélve arra, hogy éljünk minden lényeges vonatkozásban, ~~amibe~~ ^{meg ha életünk arán is.} amibe az élet szólít bennünket, (Eldőazzuk a boldogságot, mert habozunk magunkat odaadni az életnek. Ez teszi olyan mély szimbolummá Hamlet késlekedését. Az élet az Ember elmulasztott alkalma. De végül is szeretett hősnk visszanyer egy részt az élet beteljesüléséből. Mikor a függöny legördül, nemcsak megbékélést érzünk, de valami indokolhatatlan hálaérzetet iránta, mintha szenvedései mégsem lettek volna egészen hiábavalóak.

De, az élet mint a Ember elmulasztott alkalma.